

СУПРУН Людмила Вікторівна,
академік НАНВО України,
д-р наук із соціальних комунікацій, професор,
Національний університет водного господарства та
природокористування
ORCID ID: 0000-0002-9427-922X

МОДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАГАЛЬНОМОВНА КАТЕГОРІЯ

Обсяг поняття модальності в сучасних лінгвістичних концепціях широкий і до кінця не усталений. У більшості мовознавчих праць під цією категорією розуміють співвіднесеність змісту речення з дійсністю, що реалізується в модальній диференціації речення. В сучасних синтаксичних теоріях модальність визначається як категорія, властива кожному реченню. Незважаючи на давню традицію, до сьогодні питання визначення меж категорії модальності та засобів реалізації модальних значень залишається до кінця нерозв'язаним.

Чеський синтаксист П. Адаліц виділяє різноманітні характеристики модальності, серед яких виділяються такі: а) ствердження, питання, спонування; б) реальність, достовірність, вірогідність, нереальність; в) ствердження, заперечення; г) необхідність, можливість, намір тощо. З огляду на це надто широким видається розуміння цієї категорії як всеохоплюючої, комплексної, багатопланової: йдеться про відношення змісту речення до дійсності чи будь-яке суб'єктивне ставлення мовця до змісту речення.

Зважаючи на сказане вище, можна окреслити на порядку денному лінгвістики як одну з першочергових проблему з'ясування видів модальних значень, класифікації модальності, її змісту.

Основою поділу значень об'єктивної модальності виступає характер відношення між предметом думки і його властивістю, тобто характер об'єктивних зв'язків, відображених у змісті речення. Виділяються такі зв'язки:

- а) можливі («Я можу виконати роботу вчасно»);
- б) дійсні («Я виконаю роботу вчасно»);
- в) необхідні («Я повинен виконати роботу вчасно»).

Судження про можливі, дійсні й необхідні зв'язки можуть бути висловлені з різною мірою достовірності залежно від ступеня пізнання цих зв'язків.

Основу поділу значень суб'єктивної модальності становить рівень достовірності з погляду мовця змісту речення і відповідності його дійсності.

Значення об'єктивної та суб'єктивної модальності різнорідні і не суперечать одне одному, вони виступають компонентами модальної характеристики речення. Засоби їх вираження можуть суміщатися навіть в межах одного речення. Наприклад, *«Звичайно, я можу це зробити»*.

Речення об'єктивної модальності відрізняються лише за вираженим змістом, а не за формою. До їх складу можуть входити слова *можливо, дійсно, необхідно*, які служать для репрезентації суджень про можливі, дійсні й необхідні зв'язки. Своїми лексичними значеннями вони включаються у зміст речень як складові компоненти.

Речення суб'єктивної модальності відрізняються і за формою, і за змістом. Тому лише суб'єктивна модальність становить основу формально-граматичної класифікації речень за модальними ознаками. Різні види речень, диференційовані за суб'єктивною модальністю, утворюють формальний парадигматичний ряд. Наприклад: *«Він правий»*; *«Він, мабуть, правий»*; *«Він, звичайно, правий»*.

Д. В. Малявін розглядає суб'єктивну модальність як оцінку мовцем висловленого¹. Оцінка – це судження мовця, його ставлення, схвалення чи засудження, бажання, заохочення тощо. Як зазначає А. В. Зубов, поняття модальної оцінки передбачає оцінку можливості, бажаності, факту².

Думки щодо модальних значень досить різні. Крім суб'єктивної та об'єктивної модальності виділяють також «внутрішню» (ставлення суб'єкта дії до виконаної ним дії) і «зовнішню» модальність (відношення змісту речення до дійсності щодо реальності-нереальності і ступеня впевненості мовця у висловлених ним фактах).

Погляди дослідників збігаються стосовно модальних значень реальності-ірреальності, які розташовані на крайніх полюсах. Решта значень посідають проміжне становище між цими полюсами, одні мовознавці відносять їх до реальних, інші – до нереальних. Це питання залишається спірним.

Переконливою видається думка Д. В. Малявіна, згідно з якою реальна модальність констатується за наявності відповідності (з погляду мовця) змісту висловленого до дійсності. Всі модальні значення розташовуються за

1 Малявин Д. В. Способы выражения модальных отношений в английском и украинском языках. Одесса : Наука, 1986. С. 4.

2 Там само.

ранжиром відповідно до реальності і прямують аж до ірреальності, тобто явної невідповідності дійсності.

Виділяють також модальність ортологічну і нормативну. В основі першої лежать фактори, що обумовлюють можливість чи необхідність як реальні умови оточуючого середовища та фізичного і психологічного стану людини. В основі нормативної модальності лежать фактори існуючих суспільних норм. Обидві ці модальності можливі в одному реченні. Наприклад: *«Хворий в хорошому стані, і його зараз можна і треба прооперувати»*.

Слід ще пам'ятати, що модальність являє собою теорію предикативну на логічно-граматичному рівні речення. Адже речення, які в різних мовах передають ідентичну інформацію, мають однакову логіко-граматичну структуру, і, звичайно, їм властиве однакоє логіко-граматичне звучання.

Модальність у реченні може бути реалізована на логіко-граматичному рівні і одночасно відсутня на рівні синтаксичному. Модальні значення на синтаксичному і логіко-граматичному рівнях речення можуть бути неоднорідними за своїм характером.

Перейдемо до розгляду ще однієї проблеми, яка постає перед дослідниками модальності. Чи охоплюються експресивно-емоційні значення категорією модальності?

Емоції – фактор регуляції процесів пізнання, вони обумовлюють засоби репрезентації модальності. Справді, між модальним та експресивно-оцінним значеннями простежується зв'язок, у них наявні подібні властивості³. Спільним виступає момент суб'єктивності, а відмінним – характер оцінки: емоційно-експресивна реакція на висловлене та раціональна, зважена оцінка повідомленого.

Іншим проблемним питанням у розгляді категорії модальності є співвіднесеність модальності і виду речення.

Одні вчені вважають, що модальність речення залежить від виду самого речення. Наприклад, стверджувальні і питальні речення, на думку окремих дослідників, різні за своїм модальним характером. Такі припущення безпідставні, тому що і стверджувальні, і заперечні, і питальні речення можуть характеризуватися різною модальністю.

Інші види об'єктивної модальності (можливість, необхідність) реалізуються за допомогою лексичних засобів, синтетичних та аналітичних

3 Малявин Д. В. Способы выражения модальных отношений в английском и украинском языках. Одесса : Наука, 1986. С. 6.

форм. Найпоширеніший засіб – це спосіб дієслова, особливо у вираженні об'єктивної модальності можливості й необхідності. Аналітичний спосіб вираження реальної модальності полягає у вживанні слів *дійсно, справді, насправді* тощо.

Дієслово умовного способу вказує на такий зв'язок між граматичним суб'єктом і дієсловом-присудком, що міг би відбутися за певних умов. Насправді ж ці умови не здійснилися, тобто дієслово умовного способу акцентує нездійснену (ірреальну) можливість.

На фонетичному рівні засобом вираження модальності виступає інтонація. Логічний наголос універсальний засіб виділення логічного предиката вираженої в реченні думки. Цей засіб має особливе становище в реченнях із значенням простої достовірності, оскільки виділяє логічний предикат і тим самим реалізує модальність речення на логіко-граматичному рівні. У більшості мов в таких випадках інтонація являє собою основний засіб творення модальності, якщо не враховувати порядок слів.

Різні засоби вираження модальності можуть взаємодіяти в одному реченні.

Мовленнєві варіації засобів вираження модальності перебувають під впливом багатьох лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів. Позамовні фактори складають комунікативний аспект функціонування категорії модальності. Використання модальних форм значною мірою залежить від обставин комунікації та стосунків між комунікантами.

Термін «модальність» утвердився і в порівняно новому розділі мовознавства – лінгвістиці тексту, де модальність розглядається як текстотвірна категорія з широким розумінням суб'єктивної оцінки як дистинктивної ознаки модальності. У художніх текстах об'єктивна реальність переплавлена свідомістю письменника у реальність, що постає перед читачами внаслідок художнього вимислу. Специфічні особливості художнього твору обумовлюють широке використання в ньому нетрадиційних засобів репрезентації модальності.

Лінгвісти, які займалися вивченням диференційних ознак тексту, називають серед них і категорію модальності. Так, Д. В. Малявін дає таку дефініцію актуалізованому поняттю: «Модальність тексту – це суб'єктивно-оцінне ставлення автора до факту, який він описує»⁴.

4 Малявін Д. В. Способы выражения модальных отношений в английском и украинском языках. Одесса : Наука, 1986. С. 58.

Що ж таке текст? Текст – це писемний або усний мовленнєвий потік, що являє собою послідовність звукових (графемних) елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов'язаних між собою думок⁵. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження характеризується:

- 1) експліцитним зв'язком, вираженим за допомогою мовних засобів різних рівнів;
- 2) імпліцитним зв'язком, що здійснюється без спеціального мовного вираження.

Особливо цікавий об'єкт лінгвістичного дослідження становить художній текст, який характеризується образністю, що виявляється в мистецькій досконалості змальованих у творі картин та образів, які викликають певні естетичні почуття у читача.

У центрі лінгвістичного аналізу тексту виступає авторська позиція, його мотиви, цілі, спрямування. Автор реалізує у творі своє ставлення до описаних фактів і за допомогою найрізноманітніших мовних засобів прагне вплинути на реципієнта, тим самим викликаючи в нього певні почуття, реакції на зображуване, формуючи певне ставлення до фактів. У цьому й полягає модальність тексту, яка, на думку дослідників, поділяється на оцінну та експресивну. Письменники, публіцисти використовують багато нетрадиційних засобів репрезентації модальності, і всі вони підпорядковані ідейно-художньому задуму твору.

Текстова модальність – поняття набагато ширше від граматичної категорії модальності, вона пронизує всі рівні тексту і матеріально репрезентується кожним.

Як зазначає В. А. Кухаренко, модальність виступає проникаючою текстовою категорією, яка реалізується через поступове накопичення таких сигналів образу автора, як емоційна та оцінна лексика, афективний синтаксис, граматична, лексична, композиційна заявленість автора⁶.

На жаль, поки що в лінгвістиці дослідження «образу автора» залишається на рівні спостереження, оскільки йде процес накопичення початкових мовних фактів, їх попереднє осмислення й аналіз. «Сьогоднішні й учорашні методи вивчення образу автора здебільшого однобічні, вони не завжди враховують висновки, отримані під час використання інших

5 Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ : Вища школа, 1984. С. 6.

6 Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. С. 83.

методів». Образ автора обов'язково присутній у тексті твору, виступає зв'язним елементом в об'єднанні всіх його частин в одне ціле. При цьому «образ автора» не ототожнюється з «автором біографічним», а розглядається як поняття, втілене в особливій своєрідності відбору лексичних засобів, що сприяють найбільш повному розкриттю авторського бачення й оцінки зображеної дійсності.

Авторська оцінка – обов'язкова категорія будь-якого художнього тексту. Вона пов'язана з особистісною оцінкою автором предмета опису, визначається авторським «я» і відображена в мовленнєвому викладі.

Розглядаючи категорію модальності в загальномовній інтерпретації, ми виділили два основних види модальності: об'єктивну і суб'єктивну. Варто зазначити, що перший тип модальності взагалі не властивий художньому тексту.

Фразова модальність маркована фонетично, лексично чи граматично. Текстова модальність, крім цих специфічних засобів, реалізується в характері героїв, актуалізації окремих частин тексту та ін. У склад текстової модальності може включатися фразова.

Суб'єктивне ставлення автора до навколишнього світу, прагнення подіяти на реципієнта, кваліфікація подій з погляду суб'єкта мовлення – все це створює експресивний план тексту. Експресивність – це будь-яка маркованість, виділеність знака на фоні більш нейтральних одиниць. Тому засоби і прийоми створення експресивності тексту є засобами репрезентації модальності тексту.

Отже, категорія модальності досить об'ємна, різнопланова, функціонує на всіх мовних рівнях і репрезентується різноманітними мовними засобами, властивими тій чи іншій мові.